

Párisi levél.

Páris, 1897. mári.

(A lyoni conferentia által kinevezett vegyes bizottság első gyűlése. — Egy nemes illusio vége. — Jézus Krisztus személye, tekintélye és munkája. II. köt. Jézus-Christ pendant son ministère. Stapfer Édétől, a párisi theol. facultas tanárától. Páris, librariè Fischbacher.)

Szerkesztő Ur!

A liberalisok delegatiojából és az orthodoxok állandó zsinati bizottságából alakított vegyes bizottság jan. utolsó napjaiban ült össze először Párisban. Ez összejövetelet mindkét oldalról, de főleg az orthodoxok részéről türelmetlenül várták. A lyoni conferentia óta annyit hangoztatták az orthodox lapokban, hogy a bizottság tagjai, ha összejönnek, nem fogják egymást megérteni, hogy az ember már türelmetlenül várta, hogy lássa az összejövetelet. S megförtémt. Összejöttek különböző helyekről a különböző hitnézetű tagok, tanácskoztak négy nap, mindenik napon hosszú üléseket tartva és gyűléseiken mindig összhang uralkodott. Hogyha némely szélső orthodoxok heves vitákat, szenvedélyes kitöréseket vártak, s a tárgyalás megszakítását, nagyon csalódtak várakozásukban. Ez nem azt teszi, hogy minden dologban egy véleményen lettek volna a tagok. A főbb dolgokban egyeztek, s a mellékekben különböztek. Az egyetértés nyilvánult a bizottság elnevezésében is. »Comission fraternelle«, e nevet adták a bizottságnak. A gyűléseket felváltva vezették, az egyiket a liberalisok delegatiojának elnöke, a másikon az orthodox állandó zsinati bizottságé teljesítette a tisztelet.

Három fő kérdéssel foglalkoztak, melyek a francia protestánsokat közösen érdeklik. Az első a jezsuitáknak Madagascarban való viselkedése. A politikai lapokból lehetett látni, hogy a jezsuiták minő üzelmeket folytatnak Madagascarban, hogy Imerinában néhány protestáns templomot hatalmukba kerítették és hogy arra törekésznek, hogy a protestánsokat úgy tüntessék fel, mint Franciaország ellenségeit. Elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek a gyarmatügyi ministerhez, hogy kérje tőle a lelkiismeret szabadságának tiszteletben tartását az új gyarmaton is. Most azt is hozzá tehetem, hogy a küldöttség már eljárt megbízatásában és a minister nemcsak meghallgatta kérésüket, hanem rendeletet is adott ki annak következtében. Már néhány elvett templomot vissza is adtak a protestánsoknak, melyekben ujra megkezdték istentiszteletüket. A második kérdés a lyoni conferentiára vonatkozik. Ez némi magyarázatot igé

nyel. Január hóban egy ultramontán képviselő arról értesítette a vallásügyi ministert, hogy a képviselőházban kérdést akar intézni a lyoni conferentiáért, melyet a protestánsok jogtalanul tartottak, s melyen politikával is foglalkoztak. Ez a kérdés még nem tétetett meg, de meg fog tétetni. A bizottság e tárggyal foglalkozva, elhatározta, hogy a miniszternek minden értesítést megad, mindegyik okmányt rendelkezésére bocsát, a mire szüksége lehet, hogy tudja, hogy mit mondtak és mit tettek a lyoni conferentián. Azóta már tárgyaltak is a miniszterrel, ki a legjobb akaratot mutatta irántok. Csupán egy ellevetést tett. Azt kifogásolta, hogy a templomban tartották a conferentiát. A mi a kérdésnek politikai oldalát illeti, e tekintetben semmi nehézség sem forog fenn. Hogy a conferentiának a templomban tartását nem helyesli, ez onnan van, mert következetesnek kell lennie. Tényleg a r. kath. papságnak megtiltotta, hogy a templomokat értekezletek tartására használják. A harmadik kérdés a bizottságban a protestánsellenes mozgalom volt, melyet a sajtóban és gyűléseken néhány kath. képviselőházi tag indított és szegyetlenül folytat, gyalázva és sértegetve a protestánsokat. A bizottság abban állapodott meg, hogy egy tájékoztató iratot kell az egyház tanácsok számára kiadni, hogy tudják, hogy mit feleljenek, ha a kath. értekezleteken támadják. A tájékoztató iratban lesznek tanácsok az oly esetekre nézve is, melyekben a bíróság igénybevétele látszik szükségesnek. Mind e határozatok egyhangulag hozattak. Ezenkívül még más egyházi ügyekről is folyt tanácskozás. Szóval a bizottság első összejövetele a legjobb reményekre jogosít fel a jövőre nézve mindannak ellenére is, hogy a szélső orthodoxok megakarták semmisíteni a lyoni conferentia munkáját. Mert erre dolgoztak és minden eszközzel. Az ugynevezett »Szabad egyház« lapja különösen durván támadott. A »Nemzeti egyház« ban is volt, a ki a kibékülést ellenezte, a montauban-i theol. facultásnak egy tanára, ki pedig a lyoni conferentián részt vett és minden határozatot megszavazott; s ki a most tartott bizottsági üléseken is megjelent és a többi tagokkal szavazott, miután minden határozatot egyhangulag hoztak. Sajátságos jelenség: egy ember, a ki a gyűlésen együtt szavaz a többi tagokkal és a gyűlésen kívül cikketek ír, melyekben éppen ellenkező eszméket fejteget, mint a milyeneket kevésse előbb elfogadott.

Ez csaknem erkölcsi aberratio. E tanár három hónap óta hosszú cikketek közöl „Le Christianisme au XIX-e siècle“ ben, az orthodox lapjában, azt igyekeztvén megmutatni, hogy a lyoni conferentia a reformált egyház tagjait nem békítette ki, hanem csupán a reformáltak családjának tagjait hozta egymáshoz közelebb.

Aztán különös okoskodással akarja kimutatni a különbséget a reformáltak egyháza és családja között. Például azt mondja, hogy a reformált egyház köteleke a hit, a reformált családé a vér. Lyonban az orthodoxok csak a vérségi köteleknél fogva nyujtották kezüket a liberalisoknak. Ez fogalmat nyujt a régi kizárólagos és türelmetlen orthodoxia érzelmeiről. Szerencsére az orthodoxok nem mind ilyenek, az új orthodoxok béküleke-

nyebbek, keresztényiebbek. A „Vie nouvelle“ ezt írta: „A hírek, melyeket a Lyonban alkotott vegyes bizottság első összejöveteléről kaptunk, a legkielégítőbbek. Mindazok — és ezek a protestánsok, orthodoxok, ugymint liberálisok nagy többsége — kik az egyesség után vágyódnak, a kik érzik a szükségét annak, ma inkább, mint valaha, hogy az egyház védelmében együtt haladjanak, mindazok, a kik az egyházban békét óhajtanak, örömmel veszik, hogy az a testvériség, mely a lyoni határozatokat sugalmazta, hatotta át a párisi összejövetelt is.“

— A „Revue des Revues“ egy nagyon érdekes hitvallást közöl, mely egy nemes illusionnak a végét jelenti. Ezelőtt öt vagy hat évvel a mi „értelmi ifjuságunk“-nak kitünőségei kifáradva a positivizmus sivárságában, utat kerestek az idealizmus felé irodalomban, erkölcsben s vallásban. E mozgalom nem kerülte ki figyelmét a közönségnek sem, mely élénken érdeklődött eme kísérlet iránt, mely a tanuló ifjuság értelmi és erkölcsi megújulását czélozta. Minthogy e mozgalmat bizonyos mysticizmus jellemezte, az új-katholicizmus nevet adták annak. Berenger volt az, ki 1890-ben e névvel jelezte. Mint komoly, értelmes és munkás ember iskoláinkban minden komoly ifjút magával vont. Egy pillanatra, 1893-ban befolyásuk oly nagy volt, hogy úgy látszott, hogy az egyház, a régi kath egyház is velük van. Azt mondták, hogy XIII. Leo is hive az egyház reformálásának. Mert fényleg a katholicizmus reformálása volt az, miről ez ifju emberek álmodtak.

Illusiojók rövid ideig tartott. 1895-ben a siker iránti kilátásuk csaknem egészen eltűnt. Követők egymás után hagyták el. S ma a klerikalis reactio diadalmaskodik és a neo-katholicizmus csak egy emlék. Meg kell vallani, hogy feltevésük naiv volt, nem ismerése a katholicizmus szellemének és mindenek felett történelmének, hogy olyan munkára vállalkoztak. Ezt az illusiot mondja el Berenger, elé számlálva az indokokat, melyek a komolyabb fiatalságot arra bírták, hogy közeledjék az egyházhoz és azokat az indokokat, melyek a végleges szakításra bírták. Nem akarták hinni, hogy az életben aynyi a durva tény. Hittek a lélekben, az igazságosságban, a lelkiismeretben. S ha az egyház rá akar vallani eredetére, ha le akarja vetkezni szükkörű szellemét, mely jellemezni látszik és visszatérni az ő Mestere könyörületességéhez, mennyire segítheti az értelmi és erkölcsi felszabadítás munkáját, melyre ők vállalkoztak. Biztatták azok a visszhangok is, melyek az amerikai katholicizmusból hangzottak át. Örömmel fogtak a munkához, hogy az igazságot győzelemre vigyék, azt híven, hogy az egyház pártolni fogja.

„Nagyon reménykedtünk, — mondja Berenger — sokat vártunk mind a mi nemzedékünkötől, mind az egyháztól.“

És aztán elszámolja a különféle okokat, melyek minden illusioikat rendre megsemmisítették. Jellemzi a kath. egyházat, mit e szavakkal végez: „Az egyház 1895-ben megmaradt amaz igénye mellett, hogy az legyen, a mi négyszáz év óta: menedékhely az erősek számára a gyöngék ellen, a szolgaság és tudatlanság menedékhelye

az igazságkeresés ellen. « A befejezésben pedig ezt mondja: „Elvesztett-e a mi kísérletünk? Nem hisszük. Mi mindenekelőtt loyálisan tettünk meg egy kísérletet, melyet az ifjúságnak meg kellett tenni. Mi megmutattuk azok számára, a kik utánnunk következnek, hogy bármely értelmi vagy társadalmi munkát nem lehet egy oly egyház közreműködésével vállalni, mely magát türelmetlennek, kizárólagosnak és az igazság egyedüli letéteményesének nyilvánítja. Elfogulatlanul közeledtünk a klerushoz, s visszatértünk, mint csaknem antiklerikálisok. Ez negatív haladás, de mindamellett mégis haladás.“

„Megkímélhettétek volna magatokat e tapasztalattól, mondják a mai antiklerikálisok. Nem, feleljük mi, mert nem volt erre jogunk, mivel a ti tapasztalatotok nekünk semmit se ér. Ti libre-penseurök, positivisták, atheisták voltatok, s nemcsak az egyház, hanem a vallásos érzelem ellen küzdöttetek. Mi idealisták és mystikusok voltunk: a Krisztus alakja nekünk az életet megvilágította. S éppen, mert a francia catholicismus nekünk úgy látszott, hogy a Krisztus szelleméből semmi sincs benne, mert az nem egyéb, mint egy rakás babona, retrograd politika szolgálatára, mert az többé nem vallásos és nem idealisticus, ezért hogy mi elvetettük azt a vallási idealismus nevében. De nem vetettük el a vallásos érzelmet. Mi egyformán távol vagyunk a „libre-penseur“-öktől és a klerikálisoktól. Mi megnyertük a benső élet vallását.“

— Stapfer újabb kötete „*Jésus pendant son ministère*“ megjelent. Rövid előszavában szerző célját magyarázza meg, azaz azt, hogy e kötetben mindenek felett magáról Jézusról beszél, hogy azt vizsgálja, hogy Jézus mit gondolt, mit tűzött maga elé, minek tartotta magát, szóval, mit mondott a maga személyéről, minő tekintélyt tulajdonított magának, minő munkát akart végezni. Kijelenti, hogy nem keres mást, nem beszél egyébről, csak a mit Jézus erre nézve mondott és tett. És szavát megtartotta. Itt Jézus nyilvános pályájához érünk. Az első kötet a keresztelessel és a pusztai kísértéssel végződött. Láttuk, hogy Jézus a keresztelestől kezdve jön tudatára messiás voltának és a munkának, mit teljesítenie kell. Most követjük a Mestert első predicatioitól az utolsó jeruzsalemi utig, 29 éves koráig. Stapfer egymásután vizsgálja a Jézus életének forrásait, a synoptikusokat, a negyedik evangeliumot, a Cselekedetek könyve néhány helyét és Pál apostol néhány sorát. Azután több fejezetben, hol a legszebb lapok találhatóak, leírja Krisztus szüntelen tevékenységét, messiási eszméje kifejlődését, ez eszmét pontosan meghatározva. Jézus növekedett bölcseségben és kedvességben, írják az evangeliumok. A Jézus emberségének e növekedése az, mit a szerző tanulmányozott, s oly mély igaz és benyomásos vonásokban adott vissza. Jézus kezdettől fogva nem látta az ő halála szükségességét munkájának teljesítésére nézve, nem hitte elein a népek később bekövetkezett hitetlenségét. Ellenkezőleg, „ha ő Isten országát küzdelemmel és fáradságos magvetéssel készíti elé, hitte, hogy eljő reá nézve a dicsőség napja és azt várta a földön egy talán nem is távollevő jövőben: Az ő jutalma népének megtérése lesz.“

Jézus csak fokozatosan jutott arra a meggyőződésre, hogy népe nem rendeli alá magát az ő erkölcsi törvényének; csak lassanként, abban a mértékben, a mint látta hogy az ellenzékeskedés nyílt ellenségeskedéssé lesz jött arra, hogy az ő halála kikerülhetetlen és szükséges munkája véghezvitelére. És akkor elfogadja az ő Atyjának végzését, kijelentve, hogy azt fogja tenni, a mit az Atya akar s fel fogja áldozni életét, mit az Atya parancsol.

Jézus lelkiismeretének e processusát nagyszerűen írja le Stapfer. Lépésről lépésre követi a zsidó eszmék, a zsidó nevelés útján. Részemről a szerzőt itt fentartással követem. „A Jézus nyelve“ című fejezetben finom elválasztással elemzi a Mester által használt nyelvnek különböző formáit, a parabolát, paradoxont, anthesisst stb. és azt mondja, hogy a Jézus tanításai formájának jellemvonása a *spiritualisatióban* keresendő. Jézus teljessé tette a multat, azt átalakítva és csupán szellemi életének hatalma által. Jézus az ő eszméi, ismeretei, nyelve által az ő korához s hazájához tartozik. De benső valóság uralkodik benne, az Isten folytonos jelenlétének mély és megváltozhatatlan érzete, mely mindent átalakít, mindent áthat, minden dolognak értéket és különös becsét ad. Készséggel megenjedjük ezt. De a következő fejezetekben Jézusnak az Isten országáról való tanításáról beszélve azt mondja, hogy e tanítás egyezik a farizeusok eszméivel Jézus az égből alászálló országot várt, egy Istenvárosafélet, mely közel van s mely a földre helyeztetik a Messiás diadalának napján. Jézus telát nem szellemesítette volna a mennyek országa eszméjét, felállítva a belépés szellemi feltételeit, melyek egészen különbözők voltak a farizeusok által megállapított feltételektől? Ez nem csak ellenmondás, de eltérés is Jézusnak a mennyek országáról való beszédében adott eszmétől. S hozzá még Stapfer nem hiszi, hogy Jézus megalapította Isten országát, hanem, hogy csupán előkészítette. Akkor ez a Ker. János munkájának lenne folytatása. Nekem úgy tetszik, hogy nem ez a Jézus eszméje. Tudom, hogy a synoptikusokban van egy pár hely, melyekre Stapfer alapíthatott, de azok nem hangzanak össze a Jézus összes tanításaival, melyek mind amaz eszme felé látszanak hajlani: „Az Isten országa ti bentetek van“.

Stapfer megmutatja nekünk a Mester gondolatát, melyre fokozatos fejlődés után jutott abban a pillanatban, mikor a farizeusok ellenkezése fenyegetővé válik és a népet is ellenkezésbe ragadják. Felállítja az apostolságot, hogy az ő munkáját folytassák, mikor ő többé nem lesz. Addig Jézus máshoz nem intézte beszédét, csak a zsidó néphez. Az izraeliták családjának elveszett juhaihoz jött ő, mondotta. A farizeusokkal való szakítás után *universalista* lesz. „Addig, mondja Stapfer, nem volt az; a pogányokról, mint idegenekről beszélt. Kiküldve a tizenkét tanítványt a munkára, azt mondja nekik: ne menjetek se a pogányokhoz, se a samaritanusokhoz. Most már egészen más nyelvet kezd használni, annyira megy, hogy azt mondja, hogy a mennyek országában a pogányok a zsidók előtt fognak menni, hogy az Izrael gyermekeinek szánt szőlővessző másoknak fog adatni.

Ezek az ő új beszédei és mutatják hosszas és fájdalmas tapasztalatait. Itt távol vagyunk az első időktől, a tenger mellett és a hegyen tartott beszédektől.

Stapfer egy külön fejezetben tárgyalja a csodákat. Abból az elvből indul ki, hogy „az evangéliumok a Jézus által véghezvitt egyetlen gyógyítást sem beszélnek el, melyet felvettnek kellene tartanunk, mert ő Rabbi volt és ilyen minőségben neki vé ezni kellett orvosi teendőket. Minden rabbi orvos volt; nem voltak más orvosok, csak a rabbik és általában az ő kegyességükért nagyrabecsült emterek, bármely vallási álláshoz is tartoztak. Betegeket gyógyítani például, az essenusoknak fő foglalkozásuk volt. A farizeusok is foglalkoztak ördögüzéssel“. Azután arról szól, hogy Palestinában mily könnyen láttak az első száz évben mindenütt csodákat és ré-zletesen vizsgálja, hogy minő gyógyításokat tett Jézus. De a mi minket inkább érdekel, hogy minő vallási becsét tulajdonít a csodának. Nem habozik kimondani, hogy a csodának nincs semmi értéke, mint a többire nem volt, Jézusra nézve sem, ki megtiltotta, hogy arról beszéljenek. „Jézus itt egy nagyszerű tanítást adott, egy tanítást, melyet nem ismertek a hívők, kik a csodáknak igazoló értéket akartak találni. Mert ha van egy tény, mely Jézus magatartásából félreérthetetlenül áll előttünk, az az, hogy nem kaptak tőle csodát és hogy a csoda az ő tekintélyének megmutatására nem szolgál. Ilyen megmutatásnak csak történelmi érdekessége volna, mint a Homér létele megmutatásának és bármely esetben nem lenne semmi vallási jelentősége“.

Végül az utolsó fejezetben, melynek czime: „Jézus követelménye“, azokról a feltételekről beszél, melyeket Jézus azoktól kíván, kik az ő tanítványai akarnak lenni s a feltételek: őt követni, az ő életét élni, egyszerűval benne hinni. Jézus nem adott hitcikkelyeket elfogadásra, dogmákat aláírásra, melyekre nézve azt mondotta volna, im az igazságok, melyeket el kell fogadni!“ Az egész fejezetet idézhetném, mert nem csak szép, de mutatja a szerző értelmi és erkölcsi bátorságát, ki egész multjánál fogva az orthodoxokhoz tartozik. De egyenes lelkiismerete módosította nem egy ponton az orthodox hagyományt.

Most egy-két szót még ama megjegyzésekhez, melyeket fennebb tettem. Én úgy találok, hogy Stapfer nem eléggé engedi meg Jézusnak a kezdeményezést Kétségtelenül, beszél a szellemesítésről, mel et Jézus kora eszméivel mivel és mégis láttuk, hogy a mennyek országa eszméjét másoktól látszik elfogadni. Jézust csaknem mindig úgy tünteti fel, mint főleg az essenusok és a komoly farizeusok tanítványát. Nekem úgy tetszik, hogy Jézus bűnnélküli lelkiismeretében több volt, mint nemzete összes vallási és erkölcsi tanításaiban. Ő ismerte példázatának család-atyját, mely példázatot a régi és új dolgok kincséből, de sokkal inkább az újakból, mint a régiekből vont. Vagyis ha úgy tetszik, ő teljesen úgy alakította a régi dolgokat, hogy újak lettek belőlük. Van egy tagadhatatlan tény, mely szerintem többet kíván, mint fejlődések. Bárhogyan legyen, Stapler munkája hatalmas mű. Minden fejezete bizonyíogat tesz történelmi mély érzékéről és a

tárgya iránti kegyes érzetről. S mily világos, átlátszó stylusban ír! Mily vonzó leírásai Palestina tájairól, melyeket jól ismer, mivel hossz-sabban tartózkodott ott, mielőtt „La Palestine au temps de J. C.“ czimü művét megírta volna. E kötet, valamint az első, angolra is lefordított. A harmadik kötetnek, mely valószínűleg az év végén jelenik meg: „La mort et la resurrection de Jésus-Christ“ lesz a czime.

CHARRAUD D.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A MILLENIUM LEFOLYÁSÁNAK TÖRTÉNETE S A MILLENNÁRIS EMLÉKALKOTÁSOK. Irta Kőváry László. Budapest, 1897. N. 8r. VIII + 320 l. Ára 2 frt. Rendkívül érdekes képét adja a lefolyt mozgalmas év történetének e díszesen kiállított kötetben történetíróink Nestora, ki 1820-ban született, tehát élő tanúja az egész újkori Magyarország megalakulásának. Lendületes stílussal és fiatalos hévvel, helyenként kitűnő szépen rajzolja a millennium feledhetetlen ünnepé-lyeit, vagy, saját szavai szerint: „A történetírás annyi gyászkeretű lap után egy fényes lapra nyit, a hála, a hódolat, a remény annyi emléksorával beírva, mintha nem is volna a mi történetünk folytatása. . . . Az emléktárgyak szét-
mennek, az emléktárgyakat átadjuk az utókornak lelkesedésünk kirohanásának ezt a történetírását, vagy legalább is illustrációját. Annyi emléket állítottunk, hogy méltónak találjuk felsorolását történetünk keretébe illeszteni.“

Művének első lapjain a millennium megünneplése eszméjének fejlődését tárgyalja. Maga Kőváry fölveté ezt már 1859-ben „Erdély története“ I. ktének 164. lapján. Mint indítványt, Botka Tivadar hozza azután először szönyegre a Századok 1878. évfolyamában. Nyomról-nyomra kisérhetjük Kőváry könyvében a millennium eszméjének ez időponttól megindult hódító fejlődését, mint nyeri meg az akadémia, a kormány és udvar, az egyház s végre az egész nemzet hozzájárulását. Mint kerülnek a különféle testületek és hatóságok az ezeréves történelemhez méltó ünneplésre; mint támad fel az elmékben, az emlékezés kegyeletében Árpád, Szent István és Szent László, a Hunyadiak, Zrínyiek és Rákócziak nagy alakja s mit tesz az ország és nemzet, hogy dicső emlékeket megörökítse. Azután a száz meg száz díszgyűlés, díszelőadás, alapkölettel, congressus (köztük a nemzetközi unitárius conferentia is) s más hasonló emlé-
ünnepek élénken színezett lelkes előadása tölti be a könyv nagy részét. Végén indítványt tesz a jeles hazafi és kitűnő író, hogy a lefolyt millenniumi ünnepek összegyűjtött emlékeiből alkosson a nemzet egy állandó múzeumot, helyezze el azt az országos kiállítás Hunyadi-épületébe s ruhazza fel e legalkalmasabb helyen felállított gyűjteményt „fogadalmi templom jellegével, mely háromszor nyiljon meg egy évben: máj. 3-án újjászületésünk, jun. 8-án újrafeltámadásunk s aug. 20-án Szent István szent lelkének megnyilatkozása napján.“ Valóban szép és hazafias eszme, méltó a megvalósulásra! *K. F.*

MELANCHTON EMLÉKEZETE. Irta Rácz Lajos sárospataki tanár. 1—41. l. Luther méltó társának, elválhatlan, hű szövetségésének életét és munkásságát tárja fel figyelmet lekötő előadásban e füzet. Ismerteti ifjúságát, hitjavító működését, nagy és sok oldalú tudományosságát és családi életét. S mig egyfelől